

ІСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЕНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

THE HISTORICAL TRANSFORMATION OF THE INDIVIDUAL VALUE ORIENTATIONS: A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

Статтю присвячено дослідженню процесу трансформації пріоритетів особистості в різні історичні періоди розвитку людства. Розкрито походження цінностей, поняття ціннісних орієнтацій у науковій літературі. Поняття «ціннісні орієнтації» було запропоновано американським соціологом У. Томасом і польським соціологом Ф. Знаненцьким у 20-ті роки ХХ століття. Визначено два підходи до вивчення ціннісних орієнтацій особистості: ціннісний абсолютизм і ціннісний релятивізм. Зазначено, що в сучасній науковій літературі ціннісні орієнтації розглядаються як оцінка навколишньої дійсності відповідно до суспільних цінностей, що мають особистісну значущість для суб'єкта. Розглянуто особливості ціннісних орієнтацій особистості від етапу первісного суспільства до сучасного стану розвитку людства. Визначено основні типи ціннісних орієнтацій особистості залежно від історичної епохи й різноманітних суб'єктів діяльності, традицій, що склалися, соціальних умов і власного вибору.

Ключові слова: ціннісні орієнтації особистості, етапи розвитку людства, система цінностей.

Статья посвящена исследованию трансформации ценностных приоритетов личности в разные исторические периоды развития человечества. Раскрыто происхождения ценностей, понятие ценностных ориентаций в научной литературе. Понятие «ценностные ориентации» было предложено американским социологом У. Томасом и польским социологом Ф. Знаненцьким в 20-е годы ХХ века. Определены два подхода к изучению ценностных ориентаций личности: ценностный абсолютизм и ценностный релятивизм. Отмечается, что

в современной научной литературе ценностные ориентации рассматриваются как оценка окружающей действительности в соответствии с общественными ценностями, имеющими личностную значимость для субъекта. В статье рассмотрены особенности ценностных ориентаций личности от этапа первоначального общества до современного состояния развития человечества. Определены основные типы ценностных ориентаций личности в зависимости от исторической эпохи и различных субъектов деятельности, традиций, сложившихся социальных условий и собственного выбора.

Ключевые слова: ценностные ориентации личности, этапы развития человечества, система ценностей.

The article investigates the transformation of the individual value priorities in different historical periods of human development. Reveals the origin of the concept of property value orientations in the scientific literature. The concept of "value orientation" was proposed by American sociologist William Thomas and Polish sociologist F. Znanensky 20 years of the twentieth century. By two approaches to the study of value orientations of the individual values absolutism and relativism of values. The author notes that in modern scientific literature value orientations considered as an estimation of reality according to the social values that have personal significance to the subject. In the article the features of values of the individual phase of primitive society to the present state of humanity. The main types of individual value orientations depending on the historical period and the various stakeholders, established traditions, social conditions and our choices.

Key words: value orientations, stages of human development, values.

УДК 316.752

Щербань А.Д.,
асистент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Сьогодні становлення й розвиток Української держави нерозривно пов'язані з трансформацією суспільства. Українське суспільство прагне до модернізації – планомірного руху до сучасних цивільних станів, структур, що відповідають високим нормам і стандартам. Рівень розвитку суспільства залежить від суспільної свідомості й ціннісної системи. Важливими є зміни ціннісних орієнтацій, які безпосередньо впливають на форму поведінки людей. Актуальною для сучасного українського суспільства є проблема протистояння «антисоціальних» цінностей системі загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Мета статті полягає у визначенні ціннісних орієнтацій особистості, їх особливостей формування в процесі розвитку людської цивілізації.

Для досягнення мети необхідним і важливим завданням є дослідження й аналіз історичної трансформації ціннісних пріоритетів особистості.

У соціологічній літературі проблема ціннісних орієнтацій особистості ґрунтовно розглядається в працях відомих соціологів, зокрема М. Вебера, Е. Дюркгейма, Ф. Знаненцького, І. Канта, У. Томаса, П. Сорокіна. В історичному аспекті ціннісні орієнтації розглядали Л. Ваховський, Н. Девятайкіна, у педагогічній науковій літературі це питання досліджували Д. Мацько, Ж. Омельченко, О. Сухомлинська, І. Тимошук. Зв'язок між ціннісними орієнтаціями й соціально-економічним станом у державі розглядала Е. Лібанова. Однак проблема формування та трансформації ціннісних орієнтацій у різні історичні періоди потребує детальнішого вивчення.

Л. Ваховський у своїй монографії аналізує й описує погляди особистості на цінності в епоху Просвітництва. У дослідженнях Н. Девятайкиної розглядається питання самовизначення людини в епоху Відродження. Ж. Омельченко вивчав становлення ціннісних орієнтацій у працях видатних мислителів [1; 2; 6].

У сучасній науковій літературі ціннісні орієнтації розглядаються як оцінка навколишньої дійсності відповідно до суспільних цінностей, що мають особистісну значущість для суб'єкта. Ціннісні орієнтації розкривають мету, відображають ідеали, характеризують інтереси, потреби переконання особистості. Ціннісні орієнтації особистості – це система її ставлення до соціально-психологічних, соціально-політичних, правових, економічних і моральних норм суспільства. Ціннісні орієнтації формуються в ході соціалізації особистості шляхом проникнення соціальної інформації в індивідуально-психологічний світ людини. Процес глобальних історичних змін зумовлює зміну ціннісних пріоритетів особистості – вищих регуляторів людської діяльності. Серед різноманіття цінностей, що виробило людство за період свого існування, можна виділити напрями розвитку ціннісних уявлень. Згідно з твердженням Л. Ваховського існує два підходи у вивченні проблеми ціннісних орієнтацій. Ціннісний абсолютизм – це перший напрям. Його представники вважають, що норми й цінності є абсолютними, оскільки підкріплені авторитетом Святого Письма, давньої традиції чи законами розуму. Другий напрям дослідники називають ціннісним релятивізмом. Його особливістю є виключення ідеальної ціннісної системи та визнання існування різних ціннісних систем [1, с. 193].

Поняття «ціннісні орієнтації» було запропоновано американським соціологом У. Томасом і польським соціологом Ф. Знаненцьким у 20-ті роки ХХ століття. Вони розглядали ціннісні орієнтації у своїй книзі «Польський селянин в Європі й Америці» як соціальну установку, що регулює їхню поведінку. Ціннісні орієнтації поєднують у собі волю й інтелект і діють на рівні свідомості й на рівні підсвідомості. Нерозвиненість ціннісних орієнтацій – це ознака інфантізму, що проявляється у відсутності устремління і ціленаправленості в діях. У соціологічній науковій літературі цін-

нісні орієнтації розглядаються, як такі, що можуть впливати на зміст діяльності. Протягом життя одного покоління на різних етапах ціннісні орієнтації можуть змінюватись, при цьому змінюється й зміст діяльності. Життєві мотиваційні структури можуть бути спрямованими на працю, сім'ю, кар'єру, турботу про здоров'я тощо. Засоби задоволення потреб та інтересів значною мірою залежать від системи цінностей. Ціннісні орієнтації особистості є результатом довготривалого впливу родини, школи, трудового колективу, засобів масової інформації та дружніх контактів. Вони показують ступінь включення особистості до суспільства, визначення суспільно-значимих цінностей і спрямованість її інтересів. Ціннісні орієнтації виступають як пов'язувальні ланки між об'єктивним соціальним середовищем, з одного боку, та між свідомістю, діяльністю й поведінкою людини, з іншого боку [7].

Ціннісні орієнтації найбільш чітко проявляються в ситуаціях, які вимагають відповідальних рішень, що зумовлюють певні наслідки й вирішують подальшу долю особистості. Ціннісні орієнтації забезпечують цілісність і сталість особистості, визначають програму та стратегію діяльності, контролюють та організовують мотиваційну сферу, орієнтації на конкретні об'єкти й види діяльності. Таким чином, ціннісні орієнтації – це прийняття або відторгнення конкретних принципів як життєво важливих і готовність або ж неготовність діяти відповідно до них. Отже, поняття «ціннісні орієнтації» відповідає первинному значенню слова «орієнтація» як такому, що визначає положення в просторі. Таким чином, ціннісні орієнтації особистості визначають її інтереси, ієрархію індивідуальних вподобань і взірців, цільову й мотиваційну програму, рівень прийняття життєвих вподобань і цілей, стан готовності та рішучості до реалізації своєї життєвої мети. Вони проявляються та розкриваються через оцінки, які людина дає собі й іншим, навколишнім обставинам, через її вміння структурувати життєві ситуації, приймати рішення в проблемних ситуаціях і виходити з конфліктів за допомогою обраних напрямів поведінки, через вміння ставити й обирати пріоритети своєї життєдіяльності. Особистісні кризи, які бувають часто спровокованими соціальними кризами, як правило, викликають необхід-

ність в підтверджені або переосмислені системи ціннісних орієнтацій, розв'язання виникаючих у ній протистоянь. Єдність і цілісність системи ціннісних орієнтацій розглядається як показник стійкості й автономності особистості. Проблема ціннісних орієнтацій потребує суттєвого переосмислення в умовах динамічних соціальних систем, що вимагають від особистості самовизначення в різному культурному просторі, який одночасно підкорюється різним культурним нормам, що не завжди погоджені між собою. Як теоретичну основу концепції ціннісних орієнтацій розглядають вчення М. Вебера про ціннісно-раціональну діяльність [8].

Першим історичними етапом розвитку людства й формування ціннісних орієнтацій особистості є первісне суспільство. Як відомо, у первісному суспільстві ще не було особистості й індивідуальних ціннісних орієнтацій (людина повинна була думати й діяти як усі члени роду чи племені). Проте археологія, етнографія, палеолінгвістика, порівняльне вивчення міфів свідчать, що розшарування людських популяцій безпосередньо позначалося на ціннісній свідомості людей, яка поступово формувалася. У міфології відобразилася вся діяльність людини, її прагнення знайти сенс свого життя, намагання пояснити різні незрозумілі явища навколишнього середовища й оволодіти силами природи. Згідно з міфологією первісного суспільства людина є лише маленькою беззахисною частиною великого Всесвіту, усі цінності якого уособлені в постатях богів [5, с. 37].

Отже, ціннісні орієнтації первісного суспільства можна охарактеризувати як ціннісний абсолютизм, вони полягали в поклонінні волі богів, оскільки людина не могла пояснити певні процеси чи явища навколишнього світу.

Ускладнення структури суспільного буття відзначається переходом від первісного стану до епохи рабовласницького суспільства. Змінювалися також суспільна свідомість і ціннісні орієнтації різних соціальних груп населення, передусім так званих «вільно народжених» і рабів, патриціїв і плебеїв (у Стародавньому Римі). А класові суперечності часто переростали в криваві повстання рабів. Відбувалася також індивідуалізація художньої та філософської творчості, що призвело зрештою до диференціації єдиної для попередніх епох

системи цінностей. В історичний період рабовласництва особлива увага приділялася внутрішньому світу людини. Сократ вважав вищою цінністю духовне самовдосконалення, а не матеріальне багатство. Ціннісні пріоритети того часу відображаються у вислові Сократа «Пізнай самого себе». У період рабовласництва з'являються спроби раціоналістично пояснити людську природу [5, с. 37]. Отже, для рабовласницького суспільства характерна увага до внутрішнього світу особистості, на відміну від ціннісного абсолютизму.

В епоху середньовіччя велику роль у житті людини відігравала церква та релігія, які жорстко контролювали діяльність протягом життя та впливали на ціннісні орієнтації середньовічної людини, на її свідомість і поведінку. Під церковним патронажем перебували як нижчі рівні суспільства, так і феодальна знать. Церква мала великий позитивний вплив на все духовне життя суспільства, сприяла формуванню нових морально-етичних цінностей. Однак вона мала й негативні риси, пригнічувала народну культуру, корені якої сягали язичницьких часів, протистояла іншим релігіям і гальмувала розвиток науки. Для середньовіччя цінним, на відмінну від античного часу, є Бог як надчуттєва й вічна краса. Людське життя розглядалося як етап підготовки до життя загробного й було спрямоване на виконання волі Бога. В епоху середньовіччя моральність особистості повністю базувалася на постійній любові до Бога, який є найвищим моральним регулятором життя й першим взірцем усього [7]. Таким чином, епоха середньовіччя характеризувалася ціннісним абсолютизмом, вірою в образ християнського Бога як єдине джерело всіх цінностей.

Зміни в соціальних відносинах, зростання кількості міст, розвиток торгівлі – усі ці обставини були передумовою появи епохи Відродження. Нова епоха характеризується зверненням до образу античної людини як взірця. Людина як особистість у період Ренесансу орієнтувалася на вдосконалення шляхом здобуття наукових знань. Основою ціннісних поглядів і світосприйняття стає не Бог, а саме людина. Епоха Відродження й Реформації характеризується зміною церковного світогляду, який панував, неподільно новим поглядом на світ, у центрі якого стоїть людина, – гуманізмом.

Об'єктом пізнання стає й саме людське суспільство, починаються пошуки шляхів його справедливого устрою [5].

Можна констатувати, що Відродженню характерний ціннісний релятивізм, який виявлявся в повазі до кожної окремої особистості незалежно від її походження.

Епоха, у яку відбулося самовизначення буржуа, утвердження їхніх ціннісних переваг як домінуючих настільки, що саме з ними стали ототожнюватися «природні», нібито самим Богом визначені й природою закладені властивості та якості, була названа Просвітництвом. Західноєвропейське Просвітництво як культурно-історичний феномен являє собою комплекс ідей, суспільних настроїв, форм історичної поведінки, культурних переваг, що виникли в період переходу від феодалізму до капіталізму. Хронологічні рамки цієї епохи дуже умовні, оскільки Просвітництво виступає не як певний часовий етап, а як особлива стадія соціокультурного розвитку, що характеризується переходом від суспільства релігійного традиціоналізму до суспільства зі змішаною системою цінностей. Просвітництво не можна зводити до однієї ключової ідеї або розглядати як ідеологію. Воно є філософською концепцією, що характеризується культом «природної» й «автономної людини», вірою в могутність розуму, тотальним критицизмом, ідеєю історичного прогресу та досконалості людини й суспільства. Висновок просвітителів про можливість і необхідність удосконалення людини й суспільства став обґрунтуванням новаторства другої половини XVI–XIX століть. Дослідження процесу зміни світогляду в XVIII столітті, що охопило всі основні західноєвропейські країни, проникнення в сутність механізмів соціального спадкування в епоху Просвітництва можна здійснити на основі цивілізаційного підходу. Особливістю ціннісної системи французького Просвітництва є досить тісний її зв'язок з ідеєю суспільного блага. Характерною особливістю англійського Просвітництва було формування системи цінностей джентльмена – особистості нового дворянина, який відрізняється практичною спрямованістю розуму. Англійський просвітитель повністю заперечував наявність уродженої системи цінностей і підкреслював важливу роль розуму як головної складової морального обличчя людини в становленні системи цінностей особистості [1].

Категорія цінності найбільш ґрунтовно була розроблена класичною німецькою філософією, особливо І. Кантом. І. Кант поняття цінності пов'язує з поняттям доброї волі. Сама по собі добра воля має цінуватися незрівнянно вище, ніж будь-що здійснене нею на користь якоїсь схильності. Важливим у кантівському аналізі поняття цінності є те, що це поняття він співвідносить із людиною як метою, її розвитком, а такий аспект цінності, як корисність, – зі світом природи бажань. Цей аспект І. Кант називає відносною (зумовленою) цінністю. Основну увагу він звертає на суб'єктивний аспект цінності, який і прагне висвітлити. Водночас підкреслює наявність об'єктивного аспекту, проте детально його не розробляє. Кантівську концепцію цінності сприйняли з деякими змінами майже всі представники класичної німецької філософії [3].

Криза суспільної думки XIX століття спричинила перегляд як поглядів щодо природи буття речей, так і системи цінностей. Ціннісні орієнтири людини формувалися під впливом нових соціально-економічних і політичних реалій. Ціннісні трансформації дають змогу говорити про відсутність єдиної системи цінностей і характерний для епохи ціннісний релятивізм [9].

Отже, дослідивши процес трансформації ціннісних орієнтацій особистості в історії розвитку людства, можна простежити наближення ціннісної системи особистості до її потреб та інтересів, нахилів. Вивчивши історію формування ціннісних орієнтацій, можна виділити три основні типи ціннісних орієнтацій, що створюють зміст життя. Ціннісні орієнтації різноманітних суб'єктів діяльності в різні епохи зумовлюються традиціями, що склалися, соціальними умовами та власним вибором: орієнтація на самого себе, орієнтація на суспільство, орієнтація на потойбічний світ. Аналіз проблеми формування ціннісних орієнтацій особистості в історико-генетичному аспекті засвідчив, що спроби її розв'язання сягають своїм корінням глибини віків.

Людина живе в суспільстві, ставить перед собою цілі й прагне їх досягти, шукає сенс свого життя, своє призначення в суспільній діяльності. Особистість характеризується тим, у чому людина бачить сенс свого життя, які цілі ставить, якими засобами намагається їх досягти, тобто за тим, на що спрямовані сутнісні сили людини як діяча можна судити про саму людину, про її ціннісну сутність,

про її мораль, місце в суспільстві (колективі), її цінність для життєдіяльності інших людей, серед яких вона живе. Отже, характер діяльності людини в системі суспільних відносин як об'єктивоване в діях і вчинках суб'єктивне розуміння нею мети свого життя виступає синтезованим критерієм її суспільної цінності як особи.

Творче прагнення досягти мети приносить щастя й успіх, оскільки людина є від природи істотою, яка постійно прагне досягти певної мети. Саме тому вона не може бути щасливою, якщо не живе так, як того вимагає природа, тобто цілеспрямовано. Справжній успіх та істинне щастя не тільки йдуть пліч-о-пліч, а й доповнюють і посилюють одне одного.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ваховський Л. Західно-європейська філософія виховання епохи Просвіщення / Л. Ваховський. – Луганск : Альма-матер, 2000. – 292 с.
2. Девятайкина Н. Мировоззрение Петрарки: этические взгляды / Н. Девятайкина. – Саратов : ИЦ «Научная книга», 1998. – 208 с.
3. Кант И. Трактаты / И. Кант. – 2-е изд. – СПб. : Наука, 2006. – 552 с.
4. Лібанова Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 120–137.
5. Мацько Д. Історико-генетичний аспект проблеми формування ціннісних орієнтацій особистості / Д. Мацько // Шлях освіти: науково методичний журнал. – 2012. – № 1. – С. 36–41.
6. Омельченко Ж. Формування загальнолюдських цінностей як мети виховання в працях видатних мислителів / Ж. Омельченко // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 188–193.
7. Осипов Г. История социологии в Западной Европе и США / Г. Осипов. – М. : НОРМА, 2001. – 576 с.
8. Социологический энциклопедический словарь / под. ред. Г. Осипова. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 488 с.
9. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.